

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ФИЛОСОФИЯ НА КУЛТУРАТА И НЕЙНИТЕ ПЕРСПЕКТИВИ

Поставените в книгата проблеми изискват задълбочено доразвиване в бъдеще от гледна точка на съвременните постижения на философията на културата. Последната, от чието възникване са изминали близо два века, претендира да бъде философска методология при изучаването на всички значими духовни сфери на човешката дейност, заели особена "ниша" в създаването на "втора" природа (човешка същност на природата).

Философията на културата интегрира в себе си философия на езика, философия на религията, философия на мита, философия на историята и по отношение на тях се явява метанаука, благодарение на която те дефинират своя предмет. Във връзка с това едно от широко разпространените схващания за културата като семиотическа (знакова) система позволява тя да бъде разглеждана като йерархически организиран "текст" с различни семантични равнища. Такъв "текст" включва в своята организация както най-простите, така и най-сложните равнища на културата (например първоначалното добиване на огъня и съвременните свръхмощни компютри и всичко това в неговия диахронен и синхронен аспект). Такъв подход позволява да бъдат отделени четири основни пласта на културата: подсъзнателен пласт (образен език на подсъзнанието, митове, приказки, легенди и др.), съзнателен (разсъдъчното познание, всекидневното съзнание, поставяне на близки и далечни цели), самосъзнателен (разумното познание, познание на идеите на нещата, философското знание, изграждане на категориалния апарат на всяка наука) и свръхсъзнателен (християнската култура). Тези пласто-

ве се надстройват йерархически и всеки представлява целево състояние, към което се стреми по-низшият. Така например самосъзнателният пласт включва целите на свръхсъзнателния Логос (Христос), ноосферата като "Небесното Царство" на Земята.

Природата на всеки културен пласт се мотивира чрез природата на по-високата степен посредством целите. Ето защо един много важен аспект на философията на културата е обосноваването на ролята, смисъла и съдържанието на целите. Така нареченото "Дърво на целите" изпълнява не само ценностно-нормативни функции, но разкрива йерархичната организация на самосъзнателния живот на културата. В този контекст човек е дотолкова културен, доколкото е способен да си поставя истинни цели, осмислящи съдържателно неговия живот. Ако "Дървото на целите" има за свой "връх" Истината, то има отношение към т. нар. нормален модел на света. Обърнатият модел има за основа такова "Дърво на целите", чийто връх е лъжата.

Ако теорията на културата е съзнанието на културата (културата познава себе си посредством целите, които си поставя), философията на културата е нейният самосъзнателен пласт. Философията на културата по отношение на теорията на културата се явява метаязык на езика на културата, който намира израз в понятийния апарат (език) на науката, изкуството, морала и т. н. Философията на културата е самопознание на културата със средствата на философския категориален апарат (език на философията). Тя разкрива формата (ейдоса) на културата в диахронен и синхронен план.

Особено важно е при разработване на проблемите на философията на културата да се отчита, че теорията на културата е рефлексия на културата по отношение на мотивирането на единството в нейното многообразие и свеждане до общи дефиниции за културата. Последните съот-

ветстват на разсъдъчното равнище на човешкия духовен живот. Философията на културата изследва самата теория на културата, природата на културата и представлява самосъзнателно равнище на културата, т. е. културата за себе си. Без философия на културата не може да се осмисли достатъчно пълно и мястото на религията в духовната култура. Посредством философията на културата богословието намира своето подобаващо място. Така става ясно защо понятието религия е противоречиво, а именно – неговото съдържание има отношение както към подсъзнателния пласт на културата, така и към свръхсъзнателния.

Философията на културата (разглеждаща културата като текст) позволява да се диференцират културните равнища и да се открият основанията на всяко едно от тях. На тази основа може да се обясни задоволително възникването на различните религии, а тяхното привидно многообразие – да се редуцира до господстващия културен модел на света в дадено общество (или на даден човек). Философията на културата разкрива ценностните основания, благодарение на които се открива единството в многообразието на религиите като културен феномен. По такъв начин посредством философията на културата могат да се осмислят всички религии – тяхната поява, развитие, цел и смисъл, ценностно или псевдоценностно съдържание. На равнището на подсъзнанието функционират всички езически религии, които имат ритуал, съответстващ на ритуала на неврозите. Това обяснява и стремежа за сублимиране на ограниченията, присъщи на по-ниското равнище. Християнското богословие е на свръхсъзнателно равнище – Логоса, Истинното Откровение (Свръхестественото и Естественото).

Езическите религии, които, както споменахме, според психоанализата имат ритуали на невротично болен човек. Те възпроизвеждат архетипове и митологични фан-

тазми, които не са адекватни на реалността, а по-скоро отразяват неосъзнати, инстинктивно мотивирани желания. Към тях може да се отнесе принципът за максимално удоволствие. Фактически цялата психоанализа (развита на едно по-високо равнище от К. Г. Юнг) потвърждава това и дава основание за едно подобно твърдение. Неговото експлициране е възможно посредством философията на културата.

Философията на културата има непосредствено отношение към етическото, естетическото и др., които могат да се анализират от гледна точка на различните културни пластове в диахронен и синхронен план. Разработването на философията на културата има особено значение за формирането на ценностна ориентация, мотиви на поведение и в крайна сметка на определен светоглед у човека.

Проблемът за взаимоотношението между философията и културата изисква ефективни определения както на културата, така и на философията. Това от своя страна предполага изясняването на въпроса за възникването и развитието на културата, а така също и възникването на философията като феномен на културата. Ако става дума за културологията като наука за културата, следва да се отчита нейният предмет, който в крайна сметка поражда философията като квинтесенция на културата. Ако културата включва и естествения език на даден народ, по отношение на този език категориите, изграждащи системата на философското мислене, следва да се схващат като метаязык. Ето защо предпоставките за разработване на философията на езика се съдържат в контекста на взаимоотношението между философията и културата, и по-точно във философията на културата.

Митът е система от архетипове, които функционират като опорни точки в духовния живот на човека. Но тези архетипове са предшественици на философските катего-

рии. Осъзнаването на проблема за взаимоотношението на мъдростта и истината в духовната култура на отделния човек или на един народ предполага формиране на философско мислене. Както в обществото, така и при човека е налице самосъзнателно равнище на духовен живот, към което се отнася философията. То се реализира чрез философския категориален език, т. е. метаязик (вж. R. Dankova. *Ethische und ästhetische Kriterien bei der Analyse eines Literarischen Textes. Sprach-und Literaturwissenschaftliche Aspekte bei der Interpretation Literarischer Texte. V. Tirnovo. 14-16 Oktober, 1986*). Философските категории са самосъзнателни родови понятия и поради това се съотнасят с ейдосите, т. е. архетиповете, които са валидни както за битието, така и за мисленето.

Важно евристично значение в раннотракийската митология, с която е свързан орфизмът, имат проблемите за Мъдростта, Любовта, Истината. По-късно те играят основна роля при дефинирането на философията и нейния предмет. Особено богато евристично съдържание притежава орфико-питагорейският онтологичен модел, който позволява да се извърши една по-задълбочена концептуална систематизация на античната философия.

Важна роля във взаимоотношението философия – култура играе цикълът делник – върховен Първопразник. В него се възпроизвежда онтологичният модел, който лежи в основата на природния и социалния космос. Онтологичният модел се социализира и се превръща в регулатор на взаимоотношенията между хората в даден социум. Но при една обърната ценностна система се обръща и смисълът на онтологичния модел на върховния Първопразник. Тогава се сменят отношенията табу и тотем.

Културата кодира взаимоотношенията между човека и Космоса в сакрален смисъл, а в профанен – между човека и непосредствената природа. Чрез философските категории се преодоляват ограниченията на рационалност-

та и свързаната с нея профанизация на целта и смисъла на човешкия живот. Ирационалното открива и обяснява нови аспекти в организацията на културата, които са недостъпни за рационалния подход.

Античното учение за нус позволява да се осмисли единството на човешкия, природния и социалния космос. Човек е микрокосмос, но в неговото битие се съдържат изначалните принципи на космическото битие. Метафизиката на природата е очовечена, а метафизиката на човешката природа е ирационално мотивирана. Социалният космос е всъщност мезокосмос, който опосредства връзката между микрокосмоса и макрокосмоса. В този смисъл има основание да се говори и за метафизика на социалния космос. Подобни схващания мотивират наличието на връзка между "нус" (разум) и ноосферата като сфера на разума (вж. R. Dankova. Noosphere and Antropogenesis. International Simposium "Evolution and Morphogenesis". Plzen. 1984, p. 765-769). От гледна точка на православното християнство в този смисъл може да се говори за Небесното Царство като за "сфера" на Бог-Син, т. е. сфера на Словото и Логоса. Ноосферата е Небесният град, т. е. Царството Небесно. Неговата реализация в условията на Земята се извършва чрез Църквата. Метафизичните "стълбове" на такава сфера се намират в нетленното и несътвореното, вечното и безкрайното. Ноосферата е Логосът, Словото на Вселената, Божият град на Земята. По отношение на злото и на неговата съпротива срещу висшето Добро в условията на Земята може да се говори за антиноосфера. Това е градът на антихриста, който в човешката история е получил реализация чрез стремежа за изграждане на световен тоталитаризъм. Неговите три основни степени са: фашизъм, социализъм и комунизъм. Така че възхвалата на която и да е от тези три степени като реализация на "светлото" бъдеще на човечеството не е нищо друго, освен антиноосфера. Подобно схва-

щане за ноосферата позволява по нов начин да се осмисли историческият процес в условията на земята и свързаната с него социокултурна мисъл.

Трите концепции – за произхода на обществото, за “двигателя” на социалния процес и за смисъла на историята – могат да получат своята концептуална цялост в единството на човешкия и природния космос. Така една бъдеща теория на ноосферата би следвало да включва цялостната история на човечеството, неговия исторически процес.

Като се има предвид, че човешкият разум и способността за рационално мислене имат свои граници, илюстрирани чрез апории, антиномии и логически парадокси, трябва да се мисли, че рационалността на културата е възможна само върху метафизичните основания на определена ирационалност. Рационалният подход към културата е ограничен и макар в много случаи да довежда до вулгаризация на действителните ѝ метафизични основания, има своето място в нея. По принцип рационалният подход е Прокрустовото ложе на културата и той е неспособен да обхване нейната същност и ирационални метафизични основания. Социалните норми в системата на обществените отношения (в своите най-дълбоки основания) се опират на мезокосмическите принципи, съсредоточаващи в себе си микрокосмоса и макрокосмоса. По-трайни са социалните норми, формирани върху основата на ирационалното в културата. Правните норми предполагат не само рационална, но и ирационална мотивация. Връзката между правните и моралните оценки не бива да се пренебрегва. Правото не е лишено от нравственост, а нравствеността не може да противостои на правото. Правото и моралът са два начина на регулация на мезокосмичните отношения между хората.

Що се отнася до такава регулация като съмнението, което се разглежда като философска и културна доминан-

та, следва да се има предвид, че такива доминанти са възможни само при наличието на противоположни философски и културни доминанти, свързани с вярата. Вярата в съмнението може да направи последното доминанта, но тя съдържа в себе си и своето отрицание като съмнителна вяра. Не е коректно истината да се свързва с приоритета на съмнението, защото такава съмнение е невъзможно без вяра, т. е. трябва да се вярва в самото съмнение и че то има приоритет пред вярата. Това естествено довежда до логически парадокс на равнището на рационалността, в контекста на която се поражда проблемът за съмнението. Ако съмнението се абсолютизира по отношение на истината, то преминава в своята противоположност и става съмнително съмнение. Ето защо рационалният подход към такива антропологични феномени на човешкия духовен живот не може да се помести само в рамките на рационалността, а предполага ирационалност. Вярно е, че рационалността е една от многото традиции, но нейното прилагане при анализа на взаимоотношението между философията и културата изисква истинно мотивиране на подобен избор. Най-често към подобна рационалност се прибегва, когато преднамерено се тръгва от скрити, неявни атеистични позиции.

Такъв подход е обречен на ограниченост и инфантилност, тъй като чрез рационалността не може да се докаже наличието и обосноваването на висши духовни ценности. Последните могат да бъдат рационално констатиранни. Рационалността е принудена да търси достоверност, тъй като носи в себе си антиномичност. Най-висшата достоверност на рационалността е свързана с апориите, антиномиите и логическите парадокси. Не случайно се смята, че днес всички рационални проекти по отношение на културата, философията, науките и бъдещето на социалния прогрес се намират в криза. Убедително доказателство в това отношение е и самият марксизъм-ленинизъм.

Единственият начин да се спаси все пак някаква рационалност е “смиряването” на нейните претенции за всеобхватност.

Съвременните корабокрушеници-рационалисти представят тезата, че въпреки всичко рационалността е възможна, ако обаче се прилага без догми. Но такава рационалност всъщност паразитира върху ирационалността (вж. Р. Данкова. Цикълът делник – празник като универсален модел на социокултурните отношения. – В: Методология, моделиране, компютри. Т. IV. В. Търново, 1989, с. 35-37). Рационалността не бива да изключва възможността за философско обосноваване на логиката. При това положение по-легитимна се оказва ирационалността в познанието и културата. Рационалността е частен случай на ирационалността. Истинните основания на логиката потъват дълбоко в ирационалната безкрайност.

Излизането на настоящата книга е подходящ повод да отбележим, че дисциплината философия на културата се чете за първи път във ВТУ “Св. св. Кирил и Методий” пред студенти от специалност философия. Да се надяваме, че книгата ще бъде една надеждна основа за по-нататъшни задълбочени разработки в тази област.

Със своите оригинални изследвания книгата ще представлява интерес не само за студенти-философи, но и за студенти от другите специалности, изучаващи философия, а така също и за студенти, които изучават естетика и етика.

Доц. д-р Росина Данкова